

Dragomir Vojnić

Uvodne napomene i postavljanje problema

Ovaj je prilog koncipiran kao okvirni sadržaj jednog (u nizu mogućih) kompleksnijeg pristupa istraživanju samoupravljanja u Jugoslaviji s aspekta ekonomskih znanosti.*

Jedna od osnovnih pretenzija ovog priloga jest da ukaže na karakter i prirodu međuzavisnosti razvoja ekonomskih znanosti i naše samoupravne prakse.

Težište razmatranih teza jest na međuzavisnosti razvoja samoupravljanja, odnosno naše samoupravne prakse i razvoja našeg društveno-ekonomskog, posebno privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja, a sve to u svjetlu razvoja ekonomskih znanosti.

U tome je smislu posebna pažnja posvećena onim tezama koje obrađuju probleme razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u svjetlu razvoja odnosa u sistemu proširene društvene reprodukcije. Jedna od teza koja se provlači kroz pristup istraživanju svih relevantnih (odnosno navedenih) problema odnosi se na potrebu multidisciplinarnog istraživanja razvoja samoupravljanja, odnosno na potrebu takva istraživanja problema razvoja našeg društveno-ekonomskog (posebno privrednog) i političkog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja koje uključuje i ekonomske i politološke, i sociološke i pravne, i historijske i druge znanosti.

Ovaj bi prilog trebalo da posluži kao jedan od referata koji je priređen na inicijativu Jugoslovenskog centra za teoriju i praksu samoupravljanja u Ljubljani, a koji bi (uz niz drugih s područja različitih disciplina u okviru društvenih znanosti) trebao biti prezentiran na znanstvenom skupu koji spomenuti centar organizira sa svrhom da se u svjetlu ocjene mo-

* Zahvaljujem Miladinu Koraću koji mi je u toku pripremanja ovog referata dao niz vrlo korisnih primjedbi, sugestija, pa i dopuna pojedinih formulacija. Međutim,

za sve eventualne propuste ili nekonzekventnosti odgovoran je samo autor ovog priloga.

menta razvoja samoupravnih društvenih odnosa definira okvirni sadržaj makroprojekta za interdisciplinarno proučavanje samoupravljanja.

Prilikom pisanja ovog priloga iskorišten je materijal s ekonomskog »okruglog stola« koji je organizirao, kao jedan u nizu drugih skupova na području društvenih znanosti, Jugoslavenski centar za teoriju i praksu samoupravljanja u siječnju 1979. godine u Ljubljani.

Uz spomenuti materijal, prilikom pripremanja ovog priloga koristio sam se i stavovima, ocjenama i formulacijama iz materijala koji sam, zajedno s nizom drugih suradnika, priredio u okviru makroprojekta »Privredni sistem SFRJ«. Od niza autora (suradnika spomenutog makroprojekta i drugih) posebno spominjem Milutina Čirovića, Vladimira Frankovića, Peru Jurkovića, Marijana Korošića, Miladina Koraća, Rikarda Langa, Ivana Maksimovića, Ivu Perišina, Jakova Sirotkovića i Miju Sekulića.

U radu na spomenutom makroprojektu angažiran je konzorcij jugoslavenskih ekonomskih instituta, uključujući i Ekonomski institut u Zagrebu.

Financiranje tog makroprojekta vrši se na osnovi društvenog dogovora socijalističkih republika i pokrajina i federacije, odnosno Saveznog izvršnog vijeća.

Jedna od pretenzija ovog priloga i u njemu navedenih teza, kao i cijelog savjetovanja (a isto tako i daljih dugoročnijih multidisciplinarnih istraživanja u okviru makroprojekta čiji sadržaj treba okvirno uobličiti i definirati na ovom savjetovanju), ogleda se u pokušaju multidisciplinarne i višedimenzionalne analize i ocjene momenta razvoja našeg društveno-ekonomskog i političkog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Budući da se sintetička ocjena momenta razvoja društveno-ekonomskih i političkih odnosa u jugoslavenskom društvu može najadekvatnije dati putem analize i ocjene momenta razvoja samoupravljanja, to je i osnovna pretenzija ovog priloga (a i drugih priloga u okviru ovog savjetovanja) usmjerena u tom pravcu.

Pri tome, razumije se, treba posebno naglasiti da se pretenzije ovog priloga ipak u osnovi ograničavaju na analizu i ocjenu samoupravljanja s aspekta ekonomskih znanosti.

I

Opći pristup okvirnim problemima istraživanja samoupravljanja u sferi ekonomskih znanosti

Svoje ću izlaganje pokušati oblikovati u dva dijela.

U prvom ću dijelu govoriti o nekim nešto širim aspektima (imajući na umu potrebu multidisciplinarnog pristupa) problemskih okvira u sferi ekonomskih znanosti.

U drugom bih dijelu želio samo letimično naznačiti neke probleme i dileme u sferi postojećih odnosa u sistemu društvenic, posebno proširene reprodukcije.

Svoje ću izlaganje započeti ocjenama i stavovima koji su došli do izražaja na međunarodnom sastanku koji je u toku priprema ovog našeg savjetovanja održan u Americi, i to na jugu Amerike, u glavnom gradu Floride, u Jugoslovensko-američkom centru. Stjecajem okolnosti, tom je sastanku prisustvovao i Aba Lerner i kad se u kontekstu rasprava o komparativnim ekonomskim sistemima, diskutiralo o društvenom vlasništvu, onda se i on pozvao na neke svoje dosta poznate postavke iz njegove, također dosta poznate, da ne kažem čuvene knjige »Economics of control«, koja je pisana neposredno prije rata, a koja je, zapravo, dijelom bila motivirana (s obzirom na to da je u to vrijeme Aba Lerner pisao kao mladi socijalist) i onim što se događa, i što se počelo na neki način i kritički ocjenjivati i uopćavati, na nivou početnih iskustava društveno-ekonomskog razvoja u prvoj zemlji socijalizma, odnosno u SSSR-u.

Bit se te misli, po prilici, svodi na ovo: kad bi proces razvoja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, znači proces razvoja socijalizma, bio barem tako jednostavan kao što je jednostavan proces transformacije kapitalističkog, bez obzira na to da li privatnokapitalističkog ili državnokapitalističkog vlasništva u državnosocijalističko vlasništvo, onda problemi socijalizma ne bi bili tako veliki.

Čini se da se ta misao već dugo vremena potvrđuje i pokazuje i u teoriji i u praksi. No ja mislim da je, što se tiče teorije i prakse, a prije svega teorije, davno postalo jasno, i to ne samo na osnovi nekih općih teoretskih apstraktnih razmatranja nego i na osnovi empirije i uopćavanja prijednog puta, da su problemi socijalizma u smislu razvoja socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa vrlo složeni. To, međutim, nikako ne znači da nisu jasni osnovni oblici, osnovne konture i osnovna vizija razvoja socijalizma, bez obzira na sve moguće razlike u putovima i metodama, odnosno u pojavnim oblicima i konkretnim institucionalnim rješenjima i formama.

S tim u vezi može se reći da smo vjerojatno mi kao znanstvenici u jednoj koliko teškoj, toliko i sretnoj situaciji. Teškoće te situacije ispljavaju se u tome što se, s obzirom na pionirski karakter našeg društveno-ekonomskog i političkog modela, kontinuirano nalazimo u jednom, moglo bi se reći, grču testiranja i preispitivanja postignutih rezultata i istraživanja, boljih odnosno adekvatnijih, efikasnijih i svrsishodnijih rješenja za dalji razvoj našeg društva na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Prednosti te situacije u kojoj živimo i radimo ispoljavaju se u tome što je ona sama po sebi velik izazov za sve nas. Taj se veliki izazov ogleda posebno u tome što nam se pruža prilika da na osnovi generalizacije razvojnih (i to kako društveno-ekonomskih, tako i političkih) karakteristika proteklog razvojnog perioda, zatim na osnovi generalizacije vlastitog iskustva, a isto tako i na osnovi onoga što je kao rezultat generalizacije po jednoj i po drugoj osnovi došlo do izražaja i u postignutom nivou teorije i naših društvenih znanosti općenito, budemo ne samo aktivni sudionici u brzim, bujnim i dinamičnim promjenama u našem društvu, nego da na karakter i kvalitetu tih promjena i sami utječemo, te na taj način i sami dajemo određeni doprinos i pospješujemo razvoj društveno-ekonomskih odnosa na onim osnovama na koje su se opredijelile sve subjektivne snage našeg društva.

Premda se u toku našeg proteklog razvoja na samoupravnim osnovama u sferi društvenih i ekonomskih znanosti posvećivala (u okviru manje ili više kompleksnih i kontinuiranih projekata) dosta velika pažnja istraživanju različitih aspekata problema razvoja samoupravljanja, ipak se na osnovi onoga što je dosad učinjeno i istraženo općenito može reći da ti napori nisu uvijek bili ni dovoljni ni kontinuirani.

Polazeći od te ocjene (a imajući na umu činjenicu da značaj istraživanja problema samoupravljanja daleko prelazi okvire interesa samo Jugoslavije), može se postaviti pitanje koji su to uzroci što se u toku proteklog razvojnog razdoblja u sferi društveno-ekonomskih znanosti još nismo ozbiljnije, a to znači i s više sistema i s više kontinuiteta, bavili istraživanjem jugoslavenskoga samoupravnog socijalističkog društva.

Od niza mogućih uzroka (a mogli bismo u isto vrijeme reći i poteškoća) spomenut ću samo neke, i to bez pretenzija da su to upravo oni najznačajniji.

Ima mnogo osnova za pretpostavku o vrlo velikom misaonom opterećenju znanstvenika starim kategorijalnim sistemom, jer se (kad su u pitanju ekonomske znanosti) ipak u osnovi vrtimo u krugu onih kategorija koje su prvenstveno i izvorno karakteristične za političku ekonomiju prošlih društveno-ekonomskih formacija, odnosno za političku ekonomiju kapitalizma.

Ta pojava je u jednom povijesnom kontekstu i dosta razumljiva s obzirom na to da je inercija starih rješenja i shvaćanja po prirodi stvari veoma snažna, tako da su, čak i uz pretpostavku vrlo brzog i dinamičnog razvoja materijalne osnove društva, potrebni širi vremenski horizonti i više generacija da se snaga te inercije prevaziđe.

Korisno je podsjetiti se na vidovitost i opravdanost Marxovih predviđanja o »socijalističkom društvu na pomolu« u kojem »imamo posla s komunističkim društvom ne onakvim kakvo se ono razvilo na svojoj vlastitoj osnovi, nego, obratno, onakvim kakvo ono iz kapitalističkog društva upravo izlazi, s komunističkim društvom, dakle, koje u svakom pogledu, u ekonomskom, moralnom, duhovnom, nosi na sebi tragove starog društva iz čije utrobe izlazi« (K. Marx, *Kritika Gotskog programa*, Kultura, Zagreb, 1948, str. 22).

U jednoj malo ekstremnoj formi, može se reći da je to misaono opterećenje (po sili spomenute inercije) tako snažno da nam, kada ga treba napustiti i pokušati se iz njega izvući, to ponekad izgleda kao napuštanje svoga vlastitog načina mišljenja i rezoniranja o različitim društveno-ekonomskim problemima i pojavama.

I upravo zbog toga je taj proces napuštanja i prevazilaženja inercije starih shvaćanja veoma složen.

Također ima dosta osnova za pretpostavku da je jedan od mogućih uzroka nedovoljnog angažiranja društveno-ekonomskih znanosti u istraživanju problema samoupravljanja opterećenje danim interesima u društvu koje, ponekad čak i nesvjesno, stavljamo u prvi plan i s njima se identificiramo. Jedan od daljih mogućih uzroka svakako je i nesigurnost ili, moglo bi se čak reći, strah u našem shvaćanju u smislu nepovjerenja u sebe, bilo kao strah od inercije dogmatizma starih shvaćanja, bilo kao strah da se identificiraju pojave našeg vlastitog samoupravnog dogmatizma, što je, razumije se, podjednako štetno i opasno.

Navedena pitanja, stavovi i ocjene ne odnose se, dakako, samo na istraživanje u sferi ekonomskih znanosti, nego su svi ti momenti podjednako važni i za opći pristup multidisciplinarnom istraživanju samoupravljanja, što znači da se odnose i na sve druge društvene znanosti.

U svjetlu navedenih ocjena i stavova možda je interesantno zapaziti i jednu dosta karakterističnu pojavu da naučni radnici u mnogim, posebno razvijenim, zemljama svijeta više pišu o problemima samoupravljanja nego što se ti problemi istražuju u našoj zemlji i sredini.

U sklopu ovih razmatranja treba također spomenuti činjenicu da se jedan od ograničavajućih faktora multidisciplinarnog istraživanja samoupravljanja odnosi i na našu profesionalnu deformaciju u smislu (po pravilu) prenaplašenog parcijalnog pristupa, bez potrebnog razumijevanja graničnih područja i problema, što je vjerojatno jedna od najvažnijih pretpostavki za ovakvu orijentaciju i ovakve pretenzije u spomenutom istraživanju.

Rezultati većine provedenih istraživanja pokazuju da se svi zatvaramo u svoju užu oblast i da u najvećem broju slučajeva nismo uspjeli napraviti međusobnu graničnu multidisciplinarnu komunikaciju sa srodnim oblastima na području društvenih znanosti.

I premda ne treba imati nikakve iluzije da se ovaj problem može riješiti preko noći, tj. u užim vremenskim horizontima, ipak se moraju uložiti dodatni naponi da se on barem počne postepeno rješavati.

Prvi korak u pravcu uspostavljanja tog većeg međusobnog razumijevanja, posebno u komplementarnim disciplinama i graničnim područjima, mora se učiniti putem čitanja i razumijevanja srodnih radova izvan vlastite uže struke i specijalizacije.

Jer nije ni potrebno posebno naglašavati da je to bitan preduvjet kako bismo počeli više razumijevati jedni druge, uzajamno se oplemenjivati i uspostavljati zajednički jezik suradnje.

Imajući na umu te momente, sve društvene znanosti morale bi se koncentrirati, prije svega, na istraživanje samoupravljanja, odnosno na istraživanje razvoja društveno-ekonomskih produkcionih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Budući da su u centru produkcionih odnosa problemi reproduciranja u proširenim razmjerima društvenog vlasništva i društvenovlasničkih (dohodovnih) odnosa, vrlo je važno istraživati, utvrditi i identificirati odgovarajuće pretpostavke i probleme, a sve zato da bi se pokušao dati odgovor na najvažnija pitanja.

U tom smislu treba posebno istaknuti činjenicu da proširena društvena reprodukcija, koja se temelji na pretpostavci da radnici moraju postati gospodari uvjeta i rezultata svoga rada u sferi materijalne baze i u sferi društvene nadgradnje, ima svoje sociološke, ekonomske, politološke, filozofske i druge aspekte.

Ali da bi o tome, s pretenzijom multidisciplinarnog pristupa, mogli razgovarati i filozofi i drugi znanstveni radnici u sferi društvenih znanosti, moraju znati što je to proširena reprodukcija društva.

U tom kontekstu potrebe zajedničkog poznavanja raznih graničnih područja, da još spomenem i problem raspodjele prema radu i rezultatima rada, trebalo bi, prije svega među ekonomistima, doći do nešto usklađenijih zajedničkih mišljenja i stavova. A svi ti problemi imaju i svoj multidisciplinarni aspekt koji se odnosi na suštinu problema produkcionih odnosa.

Istraživanje problema u sferi proširene društvene reprodukcije na ovaj način (tj. u multidisciplinarnom smislu) ima posebno smisla ako se pri tome s različitih aspekata društvenih znanosti simultano i otvaraju problemi i iznose vlastiti stavovi.

Poteškoće s kojima se u takvim nastojanjima obično susrećemo, kao znanstveni radnici, vuku velikim dijelom svoje korijene i iz činjenice što se, na osnovi užih specijaliziranih istraživanja, odnosno na osnovi parcijalnih kutova promatranja (koje imaju ekonomisti, sociolozi, politolozi itd.), često daju veoma pretenciozne ocjene, a ponekad čak i uopćavanja s pretenzijom generalizacija, odnosno s pretenzijom doprinosa teoriji u odgovarajućoj grani znanosti.

Sve to posebno naglašavam zato što, ako pođemo na »grosso modo« planu od ove konstatacije, postaje očito da je dobro došla aktivnost kojoj je pretenzija multidisciplinarna analiza i ocjena društveno-ekonomskih i političkih kretanja kod nas.

Da samo usput napomenem veliku i kontinuiranu aktivnost koja se odvija na planu ekonomskih znanosti. Naime, Konzorcij jugoslavenskih ekonomskih instituta već više od jednog desetljeća kontinuirano radi na znanstveno-istraživačkom makroprojektu »Privredni sistem SFRJ«.

Objavljen je velik broj radova, knjiga, studija, monografija i članaka koji su rezultat tih istraživanja, što bi sve trebalo imati na umu i poslužiti se time u okviru ove naše aktivnosti.

No, s druge strane, sasvim je sigurno veoma potreban multidisciplinarni pristup ovim problemima, i ja se u tom smislu pridružujem svima onima koji ističu da je nova kvaliteta koja bi morala krasiti ovu aktivnost, koja je ovim savjetovanjem na neki način već započela, upravo ono što svi podržavamo, a to je multidisciplinarnost pristupa.

Sve ovo može izgledati i kao juriš na otvorena vrata, jer smo i dosad u mnogim pokušajima analize i ocjene prijednog puta, kada smo svatko sa svoga područja užeg interesa, bilo da se radi o ekonomistima, politolozima, sociolozima ili nekim drugim društvenim znanstvenicima (recimo, ovdje mogu naći svoje mjesto i povjesničari, pravnici, psiholozi itd.), dakle kad smo pristupali svatko iz svoga kuta promatranja problemu samoupravljanja, rekao bih zapravo problemu razvoja socijalističkih samoupravnih, društveno-ekonomskih odnosa, onda smo u mnogim slučajevima isticali tu potrebu multidisciplinarnog pristupa. Ali, stjecajem okolnosti, možda bi se moglo reći i određenih institucionalnih vakuuma, odnosno zbog nedovoljne aktivnosti, recimo, ovakvih institucija kao što je i ovaj centar i sl., ta je multidisciplinarnost često ostajala na marginama.

Kad je riječ o istraživanju, odnosno o analizi i ocjeni ekonomskih fenomena, onda se može reći da svako, kako makroekonomsko tako i mikroekonomsko istraživanje samoupravljanja ili razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u najširem smislu uvijek na dnevni red po prirodi stvari stavlja ili eksplicite naznačenu ili implicite pretpostavljenu multidisciplinarnost, prije svega kad je riječ o ekonomistima, a isto tako i o sociolozima i politolozima. Pri tome se ni uloga ni mjesto pravnih, historijskih, psiholoških i drugih društvenih znanosti nikako ne smije potcijeniti ni staviti u drugi plan.

Širi okvir multidisciplinarnosti uključuje i društvenu organizaciju rada i proizvodnje, a to znači da uključuje i tehnički progres i transfer tehnologije, odnosno određeni nivo primijenjene nauke i tehnike.

Međutim, ta multidisciplinarnost ostaje na marginama već time što se de facto taj multidisciplinarni pristup svodi ipak na jednog čovjeka, koji kao subjekt pristupa istraživanju, odnosno analizi i ocjeni u onim okvirima i u onim dimenzijama u kojima je njegovo osnovno znanstveno opredjeljenje.

Razumije se, u tim okvirima multidisciplinarnost ne može doći potpuno do izražaja. Da bi ta multidisciplinarnost došla do punog izražaja, potrebna su ovakva nastojanja, odnosno dodatna, kompleksnija istraživanja. Razumije se, pri tome nitko ne očekuje da će rame uz rame, ili glavu uz glavu raditi ekonomist sa sociologom ili politologom, pravnikom, itd. To vjerojatno ne bi bilo ni svrsishodno, ni moguće, ni racionalno. Ali je zato to moguće povezivati, koordinirati i organizirati u okviru ovakvog projekta.

Prema tome, to je, čini mi se, vrlo važan aspekt te inicirane aktivnosti, gdje se očito svi slažemo i gdje, u visokom stupnju suglasnosti, dajemo ocjenu da je to dobro došlo, korisno i potrebno.

Razumije se, kad je riječ o užim područjima i naznakama odgovara-

jućih skupina problema, odnosno tema i problema koje bi trebalo istraživati u sklopu ovako širokog pristupa kompleksu samoupravljanja, onda u ekonomskoj sferi sigurno ima niz vrlo aktualnih i atraktivnih pitanja koja ad definitionem zahtijevaju multidisciplinarni pristup. Mislim da je u osnovi sve što je o tome trebalo reći već rečeno.

Čini se da sa stajališta daljeg razvoja socijalističkih, samoupravnih, društveno-ekonomskih odnosa, ili, u najširem smislu, samoupravljanja, posebnu pažnju zaslužuje analiza i ocjena, odnosno istraživanje osnovne organizacije udruženog rada. Osnovna organizacija udruženog rada izaziva danas, slobodno se može reći, vrlo široki krug multidisciplinarnog interesa, kako u zemlji, tako i na međunarodnom planu, naučnih radnika u sferi društvenih nauka. To je sasvim normalno. To je sigurno u jednom kategorijalnom sistemu nešto jedinstveno i novo, kao što je novo (u našem konceptu shvaćeno) društveno vlasništvo, kao što je i samo samoupravljanje novo, kao što je udruživanje rada, kao što je dohodak i, normalno, kao što su nove i neke druge institucije i kategorije koje se javljaju u našem društveno-ekonomskom i političkom sistemu.

Tu, prije svega, mislim na slobodnu razmjenu rada i naš delegatski sistem. I de facto ono što bi multidisciplinarno trebalo istraživati, analizirati i ocjenjivati u tom našem globalnom modelu, koji je već na neki način definiran i u znanstvenom i u institucionalnom smislu u okviru aktivnosti na ovakvom projektu, odnosi se prije svega na međuzavisnost društvenog vlasništva i drugih institucija i mehanizama društveno-ekonomskog sistema.

Ovo posebno ističem zato, što su kategorije i institucije kao što su društveno vlasništvo, robna proizvodnja, tržište, plan, samoupravljanje, udruživanje rada, osnovna organizacija udruženog rada, slobodna razmjena rada, dohodak, raspodjela prema radu, te delegatski sistem i sl. de facto tako međusobno povezane i međuzavisne da se samo na osnovi istraživanja karaktera tih međuzavisnosti i uvjetovanosti može analizirati i ocjenjivati razvoj društveno-ekonomskih odnosa.

Međutim, sada kada se vraćamo tom multidisciplinarnom istraživanju raznih aspekata, u najširem smislu kompleksa samoupravljanja, a ja uvijek implicite razumijevam razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, i to ne samo na našem, jugoslavenskom planu (koliko god se mi, nužnim stjecajem okolnosti ili potreba i mogućnosti, njega prvenstveno držimo) nego i šire od toga, onda se tu nađu, u tom našem kategorijalnom, sada već egzistirajućem i definiranom sistemu, određene međuzavisnosti koje je potrebno kontinuirano istraživati. Već je bilo naglašeno pitanje što je to društveno vlasništvo.

O toj vrlo krupnoj i važnoj temi rekli smo vrlo mnogo, javno diskutirali i napisali, i svatko je od nas spreman, bez većih dodatnih priprema, održati predavanje o društvenom vlasništvu, ali bismo se, vjerojatno, također u nekim nijansama razilazili. Kad govorimo o nekim nijansama, mislim prije svega na kategorijalni sistem koji se odnosi na ekonomsku znanost. Ono o čemu su se svi do sada složili, i to u svim sferama društvenih znanosti, jest to da, za razliku od svih dosadašnjih poznatih povijesnih

oblika vlasništva, društveno vlasništvo nije tako jednostavno definirati ni u onom njegovu suštinskom ekonomskom ni u formalnopravnom aspektu. Multidisciplinarni pristup tom problemu dovodi nas do spoznaje da društveno vlasništvo postoji ili ne postoji, ovisno o tome kako su riješene institucije u društveno-ekonomskom i političkom sistemu. Ako se ograničavamo sada samo na taj uži kompleks društveno-ekonomskog i političkog sistema, koji je vjerojatno, ako čitavoj stvari prilazimo marksistički, vrlo važan, a to je privredni sistem, onda društveno vlasništvo postoji i reproducira se u proširenim razmjerima samo onda ako se putem odgovarajućih mehanizama funkcioniranja svih podsistema koji čine privredni sistem reproduciraju odgovarajući odnosi, koje netko od nas zove dohodovnim odnosima, drugi to u jednom sintetičkom izrazu nazivaju, u ovoj fazi našeg društveno-ekonomskog i političkog razvoja, dosljednim provođenjem principa raspodjele prema radu, što znači ako ne dolazi ni do deformacija (i to onih u rasponu deformacija na koje je već Marx u određenom smislu ukazivao), ni do etatističke hegemonije, ni do deformacije koja se manifestira u ispoljavanju tendencije grupnovlasničkih odnosa.

Mi smo, međutim, sada u situaciji kada znamo da dolazi i do jedne i do druge deformacije, tj. i do pojave etatističke hegemonije, odnosno do pojave tendencija državnog vlasništva, i do pojave tendencija grupnog vlasništva i grupnovlasničkih odnosa.

Jedna svodna ocjena koja je prisutna danas manje-više kod svih jugoslavenskih ekonomista, znanstvenika i praktičara odnosi se upravo na sintetičku ocjenu te deformacije — da su u ovoj fazi našeg društveno-ekonomskog razvoja, s obzirom na stupanj konzistentnosti i efikasnosti našeg privrednog sistema, prisutne takve deformacije mehanizma njegova funkcioniranja, posebno u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka, koje omogućavaju veliku redistribuciju dohotka izvan utjecaja udruženog rada.

Zbog toga slabi akumulativnost organizacija udruženog rada u privredi, što izaziva potrebu za deficitarnim financiranjem dijela finalne, posebne investicijske potrošnje, s jedne strane, a što s druge strane narušava stabilnost privrednih kretanja i izaziva inflacijske trendove, te što, u krajnjoj liniji, ima kao posljedicu smanjivanje efikasnosti privrednog sistema i deformaciju samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa. Takve pojave, naime, degradiraju princip dohodovnih odnosa i raspodjele prema radu, a afirmiraju princip grupnog vlasništva.

Prema tome, neke ideje, neke sintetičke ocjene u dosta visokom stupnju suglasnosti, tu postoje.

Ono što bi sada, s aspekta naših aspiracija i naših pretenzija, bilo prijeko potrebno to je upravo da se multidisciplinarno istražuje što je to što nam onemogućava da se učini korak dalje. Da li je to neki fetiš, da li je uzrok tome postojanje ili nepostojanje određenih institucija, mehanizama i normi ponašanja, da li je to zakonitost, da li je to rješivo, je li to inkompatibilnost ciljeva, da li je to nekonzistentnost ciljeva ili je to nekonzistentnost teorije itd. Očito je da ne možemo reći nekonzistentnost prakse jer je praksa na neki način uvijek determinirana odgovarajućim

danim uvjetima, gdje institucionalni okviri sigurno mnogo djeluju na ponašanja općenito, a na društveno-ekonomska ponašanja posebno.

To je područje koje za nas i politologe, i ekonomiste i sociologe, i druge znanstvenike, posebno u sferama društvenih znanosti, predstavlja velik izazov. Međutim, kad je riječ o tome, čini mi se da bismo se upravo u tom našem projektu, u toj našoj aktivnosti morali zamisliti nad još jednom činjenicom — činjenicom što nama ta povijesna retrospektiva razvoja na temeljima socijalističkog samoupravljanja, što nam uopće ta povijesna dimenzija omogućava u pogledu proučavanja. Čini mi se da se tu nismo uvijek držali onih kriterija i onih normi ponašanja ili one ideologije koju slijedimo i koja je inherentna znanosti. Tu mislim, razumije se, na marksizam i marksističku ekonomsku i drugu teoriju i filozofiju.

Mi smo, naime, bili u sferi politologije, i u sferi sociologije, i posebno u sferi ekonomije spremni ponekad prebrzo, da ne kažem brzopleto, donositi odgovarajuće ocjene. I premda praktično nismo mijenjali osnovni koncept društveno-ekonomskih kretanja, mi smo u svakoj fazi toga kretanja bili vrlo kritički prema njemu, ponekad čak i sumnjičavi, da ne kažem neku težu ocjenu. Čini mi se da se ni danas u tom pogledu nismo sasvim oslobodili takva ponašanja.

Konkretno, nismo napravili još ni prvi ozbiljan korak u konkretnoj operacionalizaciji privrednog sistema koji se temelji na društvenom vlasništvu, samoupravljanju, udruživanju rada u okviru osnovnih organizacija udruženog rada itd., da ne govorim o tome da još nismo napravili ni prvi čestiti korak naprijed u sferi operacionalizacije koncepta slobodne razmjene rada i delegatskog sistema, a spremni smo s tim u vezi dati vrlo ozbiljne, da ne kažem i pretenciozne, kritike i kritičke ocjene. Kad su te ocjene vrlo kritičke, mislim da to moramo pozdraviti, jer stvarno ima osnova da se daju vrlo kritičke ocjene onome što smo u pogledu tog prvog koraka dosad napravili. Posebno, recimo, u sferi slobodne razmjene rada i delegatskog sistema.

Međutim, pri takvim kritičkim ocjenama nedovoljno diferenciramo kratkoročne, odnosno tekuće aspekte od onih dugoročnih, za koje je potrebna nešto šira povijesna retrospektiva. A kritičke ocjene spomenutih institucija samo s kratkoročnih, odnosno tekućih aspekata još ništa ne govore o globalnoj i dugoročnoj ocjeni institucije kao takve i njezinih mogućnosti u daljem efikasnijem razvoju privrednog sistema i društvenih odnosa.

Mi se često — razumije se u najplemenitijoj, u najboljoj kritičkoj namjeri da što je moguće brže učinimo svoju sredinu, svoj sistem nešto boljim i efikasnijim, pa da time pružimo i drugima eventualno dobre idejno-teoretske, filozofske, konceptualne i institucionalne osnove — u svojim kritikama zadržavamo na prostoru u kojem radimo i vremenu u kojem živimo, a to znači uglavnom na vremenu našeg razvoja na temeljima socijalističkih samoupravnih odnosa. To je vrlo često prisutno kad je riječ o kategorijalnom vrednovanju, o sistemu vrednovanja raznih aspekata razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, naročito kad se kao jedan od osnovnih kriterija stavlja u prvi plan koliko smo se

odmakli od etatističkih odnosa (imajući na umu početke našeg socijalističkog razvoja i prvi petogodišnji plan, kao i socijalističke zemlje s drukčijim, odnosno centralističkim društveno-ekonomskim sistemom) i, s druge strane, dokle smo došli u razvoju i odvajanju tih naših društvenih odnosa od onih početnih odnosa, te u kojoj mjeri se kod nas sada, s obzirom na izrazitije djelovanje zakonitosti robne proizvodnje, javlja kapital-odnos.

Zato bismo u našem multidisciplinarnom pristupu morali — stavljajući u prvi plan taj najširi kompleks razvoja samoupravljanja, a imajući na umu da to na neki način znači naš pogled u najširem smislu na razvoj socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa na širem vremenskom i prostornom planu od jugoslavenskog — sve to staviti u povijesnu retrospektivu koja ne počinje i ne završava nama. Nešto se već događa u tom suvremenom kapitalističkom svijetu, gdje se sada javljaju elementi participacije.

Događa se da strani znanstvenici s područja društvenih znanosti miješaju neke karakteristike našeg sistema socijalističkog samoupravljanja sa sistemom participacije.

Treba reći da je to djelomično i naša greška, jer se, kako smo se već složili, nedovoljno multidisciplinarno istražuju, uopćavaju i objavljuju osnovne karakteristike našeg društveno-ekonomskog i političkog modela. Pa i ono što je istraženo, uopćeno i objavljeno relativno se malo prevodi na strane jezike. Zato bi bilo veoma važno da se postojeći radovi, pa i budući rezultati ove naše aktivnosti prevode na strane jezike, posebno na engleski i ruski.

U svakom slučaju, trebalo bi ići u mnogo dublju povijesnu kontinuiranu retrospektivu, koja mora zahvaćati ono što se događa u suvremenim kapitalističkim društvima ili, kako oni sami sebe nazivaju, mješovitim ekonomijama, te ono što se u socijalističkim zemljama zbiva s razvojem društveno-ekonomskih odnosa.

Kad je riječ o tom vrednovanju društveno-ekonomskih odnosa, pitanje se može postaviti i kako povezivati tržište i plan te što znače zakonitosti socijalističke robne proizvodnje, za koje smo se svi složili da su historijski nužan institucionalni okvir ove faze našeg društveno-ekonomskog razvoja. Napokon, nitko od jugoslavenskih znanstvenika, profesionalaca — bez obzira na to što je tko među nama društvenim znanstvenicima o tome rekao ili napisao — nije nikada rekao da društveno vlasništvo i samoupravljanje ukidaju proturječnosti socijalističke robne proizvodnje. Dapače, svi smo bili, upravo plašeći se da nas netko ne shvati pogrešno, puni ograda u tom smislu što smo svjesni toga da se ne mogu ukinuti proturječnosti robne proizvodnje, ali da se tu ipak nešto — ne u staljinskom smislu transformacije zakona vrijednosti — može učiniti i da se s obzirom na izmijenjen položaj udruženog rada itd. ti odnosi mogu mijenjati, da se na toj osnovi društveno-ekonomski sistem može učiniti i efikasnijim, i demokratskijim, i humanijim, itd.

Prema tome, tu ne može biti nikakvih dilema, i, koliko sam informiran, nema nikakvih većih dilema. Osim toga, to što je sada veoma naglašena uloga institucije društvenih dogovora i samoupravnih sporazuma, ni u ko-

jem slučaju ne znači nikakvu protutežu (a pogotovo ne znači zamjenu) zakonitostima socijalističke robne proizvodnje, osim što institucije društvenih dogovora i sporazuma mogu, i ako se sve bude dobro razvijalo, morat će postati osnovna metoda samoupravnog planiranja. Ali da bi postali metoda samoupravnog planiranja, potrebna je velika uloga znanosti, počevši od informacijskog sistema, metodologije, društveno-ekonomske analitičke osnove, statističko-dokumentacijske osnove itd. Znači, potrebno je multidisciplinarno istraživanje i u toj sferi.

S obzirom na to da je pitanje položaja i uloge udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, jedno od bitnih kategorija vrednovanja postignutih samoupravnih socijalističkih društveno-ekonomskih odnosa, čini mi se da bi idući dio ovih izlaganja bilo svrsishodno posvetiti toj skupini problema.

II

Odnosi u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije

Pitanje položaja i uloge udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, kao jedne od bitnih kategorija u skali vrednovanja postignutog nivoa socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa, mora po prirodi stvari biti u središtu pažnje i ekonomista, i sociologa, i politologa, i svih znanstvenika koji se, s različitih aspekata, bave istraživanjem razvoja društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja. To se pitanje zapravo svodi na analizu i ocjenu uvjeta i mogućnosti da radnici u OOUR-ima ovladaju cjelinom dohotka, što prije svega znači da ovladavaju akumulacijom.

Takva istraživanja moraju, dakle, po prirodi stvari imati multidisciplinarni karakter. To, razumije se, nikako ne znači, jer to je i teško ostvariti, da se pri svakom istraživanju ovakvog karaktera mora (ili može) u podjednakoj mjeri, tj. simultano istraživati i analizirati sve s aspekta multidisciplinarnog pristupa, relevantne dimenzije, tj. i ekonomske, i politološke, i sociološke, itd.

Zato se u konkretnoj analizi i ocjeni pojedinih fenomena na području razvoja socijalističkih samoupravnih društveno-ekonomskih odnosa u prvi plan stavlja i nešto veća težina daje onoj dimenziji koja je po prirodi stvari najviše relevantna za istraživanje promatrane pojave, ili je, što se po pravilu događa, najbliža shvaćanjima i užem profesionalnom interesu analitičara, odnosno istraživača.

Ovo je važno istaknuti zato što su i dosadašnji naponi da se u istraživanja ovakvog karaktera unese više multidisciplinarnih elemenata pokazali da se dio tih pretenzija sveo na to da su politolozi ili sociolozi tražili određena objašnjenja i odgovore od ekonomista, a ekonomisti neka druga objašnjenja i odgovore od sociologa, politologa itd.

Treba odmah reći da je ovo prirodan slijed stvari, tj. da u tome nema ničeg lošeg. Naprotiv, učinili bismo osjetan korak naprijed kad bi se putem takvih multidisciplinarnih napora razvio osjećaj veće povezanosti, uza-

jamnog razumijevanja, zajedničkog rječnika i suradnje između različitih sfera društvenih znanosti.

Neke osnovne probleme i dileme u vezi s analizom i ocjenom postojećih odnosa u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije možemo i s ekonomskog, i sa sociološkog, i s politološkog, i s raznih drugih aspekata najbolje razmatrati na konkretnim primjerima i odnosima iz suvremene prakse.

Zato ćemo početi od nekih stavova koje posljednjih godina sve češće susrećemo u raznim analizama i ocjenama privrednih kretanja i ekonomske politike. Pri tome ćemo se ograničiti uglavnom na one stavove za koje postoji relativno veliki stupanj suglasnosti jugoslavenskih ekonomista.

Privredno-sistemska rješenja dana u Ustavu, Zakonu o udruženom radu i u drugim privredno-sistemskim zakonima morala bi u uvjetima zakonitosti socijalističke robne proizvodnje i samoupravnog planiranja osigurati jedinstvo jugoslavenskog tržišta i (barem po tendenciji) relativno jednake uvjete privređivanja za sve proizvodne grupacije, odnosno za sve osnovne i druge organizacije udruženog rada u procesu stjecanja i raspodjele dohotka, a samim tim i razvoj dohodovnih odnosa u smislu respektiranja društvenog karaktera sredstava i dohotka, odnosno u smislu reproduciranja u proširenim razmjerima društvenovlasničkih odnosa.

A to u krajnjoj konzekvenciji znači da bi sva privredno-sistemska rješenja morala djelovati u pravcu suzbijanja tendencija etatističkih i grupnovlasničkih odnosa, uz stalnu afirmaciju društvenovlasničkih odnosa i načela raspodjele prema radu.

Praksa privrednih kretanja i ekonomske politike pokazuje, međutim, da će biti potrebni veliki naponi svih subjektivnih snaga našeg društva, a posebno Saveza komunista, da se ona rješenja i opredjeljenja koja su došla do izražaja i u Ustavu, i u Zakonu o udruženom radu, i u drugim privredno-sistemskim zakonima tako operacionaliziraju da u cjelini daju ton i privrednim kretanjima, i ekonomskoj politici, i razvoju društveno-ekonomskih odnosa u skladu s osnovnim idejno-političkim i idejno-teoretskim opredjeljenjima.

S tim u vezi ovaj se prilog ograničava samo na neke aspekte problema sistema društvene reprodukcije, koji se javljaju kao posljedica inercije starih rješenja i kretanja, odnosno kao posljedica još neoperacionaliziranih ili nedovoljno i neadekvatno operacionaliziranih već usvojenih privredno-sistemskih zakonskih osnova.

U posljednjim su se godinama po inerciji nastavili, a u nekim aspektima i s još većim intenzitetom očitivali, neki problemi u sistemu društvene reprodukcije. Ta se ocjena posebno odnosi na sistem proširene društvene reprodukcije, na kreditno-monetarni i bankarski sistem, zatim na sistem samoupravnog planiranja proširene društvene reprodukcije, na sistem međunarodnih ekonomskih odnosa, na sistem stjecanja i raspodjele dohotka, pa i neke druge sistemske mehanizme i komplekse.

Zbog inercije djelovanja starih sistemskih rješenja, posebno na tim područjima privrednog sistema, dolazi, bez utjecaja udruženog rada, do

stihijske redistribucije dohotka u međugranskom i međuregionalnom smislu.

Time se, bez dugoročnijeg sagledavanja odgovarajućih efekata i bez utjecaja udruženog rada, mijenjaju uvjeti privređivanja, što se po pravilu negativno odražava na ponašanje udruženog rada, osobito u pogledu traženja i pronalaženja takvih razvojnih mogućnosti i rješenja koja se temelje na udruživanju rada i sredstava, zajedničkom dohotku i ukupnom prihodu, i na cjelovitom razvoju dohodovnih odnosa.

Naime, one organizacije udruženog rada koje se u takvim uvjetima privređivanja nađu u povoljnijem (natprosječnom) položaju ne pokazuju sklonosti da udružuju rad i sredstva s onim organizacijama udruženog rada s kojima su, po logici tehnoloških i dohodovnih veza, međuovisne ali koje imaju nepovoljniji (ispodprosječan) položaj u stjecanju i raspodjeli dohotka.

Navedeni problemi u sistemu društvene reprodukcije jedan su od glavnih uzroka što institucija udruživanja rada i sredstava, koja bi po opredjeljenju trebala biti polazna osnova sistema samoupravnog društvenog planiranja u operativnom smislu, još nije oživjela i u konkretnoj operacionalizaciji i praksi sistema proširene reprodukcije ima još uvijek samo marginalnu i gotovo beznačajnu ulogu.

S tim u vezi može se reći da se u razvoju sistema društvene, posebno proširene reprodukcije već niz godina ispoljavaju takve slabosti koje utječu i na efikasnost ovog sistema i na kvalitetu društvenih odnosa. Te se slabosti manifestiraju u padanju akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi, u neadekvatnom položaju udruženog rada u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije, u divergentnim trendovima akumulativnosti organizacija udruženog rada u privredi i akumulativnosti nacionalne privrede kao cjeline, u nezadovoljavajućoj strukturi bruto novčane akumulacije jugoslavenske privrede, u deficitnom financiranju jednog dijela investicijske potrošnje, u povećavanju nestabilnosti privrednih kretanja i rastu cijena i troškova života, te kao sintetička posljedica svega toga u sve većoj zaduženosti organizacija udruženog rada prema bankama, odnosno u sve većoj zaduženosti jugoslavenske privrede kao cjeline prema inozemstvu.

Stope opće akumulativnosti organizacija udruženog rada (mjerene odnosom akumulacije uvećane za ugovorne obaveze prema dohotku) smanjene su sa 25,3 1971. godine na 22,9 u 1978. godini. U isto su vrijeme stope interne akumulativnosti (mjerene odnosom akumulacija prema dohotku) smanjene sa 15,8 na 10,8, dok su stope akumulacije (u odnosu na čisti dohodak) smanjene sa 23,8 na 20,1.

Najviša stopa akumulativnosti u promatranom razdoblju, od 1971. do 1978. godine, bila je 1974. Te su godine, držeći se navedenog redoslijeda, te stope iznosile 28,1, odnosno 18,2, tj. 28,2.

Slične (odnosno još izrazitije) tendencije mogu se zapaziti kod stopa reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada. Opće stope reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada (mjerene odnosom

akumulacije uvećane za ugovorne obaveze i prosječno korištenih poslovnih sredstava) smanjene su sa 16,9 u 1971. godini na 6,3 u 1978. godini.

U isto su vrijeme interne stope reproduktivne sposobnosti OUR-a (mjerene odnosom akumulacije i prosječno korištenih poslovnih sredstava) smanjene sa 10,6 na 3,0. Ako bismo prilikom mjerenja stope reproduktivne sposobnosti OUR-a uključili i amortizaciju, tendencije bi ostale u osnovi iste, samo, razumljivo, na višem nivou.

Usporedo s padanjem akumulativne i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi odvijao se proces veoma intenzivne investicijske potrošnje u jugoslavenskoj privredi kao cjelini.

Intenzitet investicijskih ulaganja bio je u toku čitavog razvoja na temeljima socijalističkog samoupravljanja vrlo visok. Udio investicija u osnovne fondove u tom razdoblju iznosio je oko trećinu društvenog proizvoda. Intenzitet investiranja posebno je pojačan posljednjih godina. Udio investicija u osnovne fondove 1977. i 1978. godine iznosi više od 36%. Ako se okvir promatranja proširi i na investicije u obrtne fondove, onda se udio ukupnih bruto investicija u osnovne i obrtne fondove u društvenom proizvodu u toku posljednjih godina penje na više od 40%.

Na taj se način Jugoslavija uvrstila u vrlo usku skupinu zemalja s najvišim stopama investicija. Ta intenzivna investicijska aktivnost ima višestruke negativne konzekvencije.

Uzrok je tih negativnih konzekvencija i to što se postignuti intenzitet investicijske potrošnje približio limitima apsorpcijske moći privrede, uključujući u to platno-bilančna ograničenja.

Za strukturu investicija može se reći da su uz određene pozitivne tendencije prisutni elementi reproduciranja postojećih struktura.

Međutim, negativne konzekvencije tako visokog intenziteta investicijske potrošnje posebno se manifestiraju zbog izrazito divergentnih trendova mikro i makro akumulativnosti jugoslavenske privrede.

Naime, zbog smanjivanja trenda i reproduktivne sposobnosti organizacija udruženog rada u privredi i rastućeg intenziteta investiranja, veliki dio investicijske potrošnje i proširene reprodukcije mora se financirati sredstvima izvan organizacija udruženog rada.

Posljednjih se godina više od trećine bruto akumulacije Jugoslavije odnosi na sredstva (dinarske i devizne) štednje stanovništva.

Otprilike petina ukupnih bruto investicija financira se inozemnim zajmovima, odnosno putem dodatne akumulacije iz inozemstva. U strukturi izvora sredstava za financiranje investicija u osnovne fondove sredstva OUR-a iz privrede sudjeluju sa samo oko 35%.

Sve to dovodi do takvih odnosa u sistemu proširene reprodukcije koji ograničavaju ulogu i mjesto samofinanciranja i udruživanja rada i sredstava te povećavaju funkcije kredita i kreditnog odnosa, a isto tako i funkcije kamata.

Prema tome, ta divergentnost spomenutih trendova dovodi do velikih

problema u procesu transformacija novčane akumulacije u stvarnu akumulaciju, odnosno u materijalizirane bruto investicije. Ti se problemi manifestiraju i u sferi stabilnosti privrednih kretanja i u sferi razvoja društvenih odnosa.

Problemi u sferi stabilnosti privrednih kretanja, odnosno u području rasta cijena i troškova života javljaju se zato što je divergentnost spomenutih trendova praćena i odgovarajućim razlikama između novčane i realne akumulacije. Te se razlike nameću transferom kratkoročnog plasmana u dugoročne plasmane, odnosno deficitarnim financiranjem jednog dijela investicijske potrošnje, što u krajnjoj liniji ima kao rezultat stihijsku preraspodjelu dohotka, s konzekvencijom pogoršavanja položaja udruženog rada u sistemu proširene društvene reprodukcije. To deficitarno financiranje sve do 1976. godine išlo je prema dvjema osnovama, i to preko centraliziranog deficitarnog financiranja, odnosno preko emisijske funkcije, i preko decentraliziranog deficitarnog financiranja, odnosno preko međusobnog kreditiranja izvan granice raspoloživog dohotka.

U 1976. godini ta druga metoda deficitarnog financiranja jednog dijela investicijske potrošnje bila je energičnim mjerama ekonomske politike uglavnom likvidirana. Međutim, deficitarno financiranje dijela investicijske potrošnje na osnovi prve metode, po svemu sudeći, još se intenziviralo, tako da je ukupni učinak na stabilnost privrednih kretanja ostao uglavnom isti.

U sferi razvoja društvenih odnosa divergentnost spomenutih trendova dovodi do posebno nepovoljnih kretanja.

Ta nepovoljna kretanja ogledaju se u sve većem sužavanju prostora za odlučni utjecaj udruženog rada u privredi na odluke o društvenoj (posebno proširenoj) reprodukciji. Sve to dovodi do minimiziranja uloge samofinanciranja i udruživanja rada i sredstava te maksimiranja uloge kreditnog odnosa, kao i funkcije kamata.

U suvremenim tržišno-planskim privredama nastojanja da se poveća uloga samofinanciranja (koje je u svim tim privredama neusporedivo veće nego kod nas) motivirana su potrebom da se poveća efikasnost investicijskih odluka, a samim tim i proširene reprodukcije.

U našem društveno-ekonomskom i, posebno, privrednom sistemu jačanje institucije samofinanciranja nije važno samo zbog efikasnosti privrednog sistema, posebno sistema proširene društvene reprodukcije, nego i zbog razvoja društvenih odnosa na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Međutim, postojeća divergentnost mikrotrendova i makrotrendova akumulativnosti degradira ono mjesto i ulogu koju osnovne i druge organizacije udruženog rada, odnosno udruženi rad u cjelini mora imati (u skladu s idejno-teoretskim, ustavnim, zakonskim i drugim opredjeljenjima) u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije.

Ta divergentnost spomenutih trendova, naime, sve više intenzivira takve odnose u kojima su osnovne i druge organizacije udruženog rada, od-

nosno udruženi rad u cjelini, u sve većoj mjeri dužnici banaka, a nacionalna privreda kao cjelina sve veći dužnik prema inozemstvu.

Odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije, bez obzira na aspekt, ne mogu se ocijeniti kao zadovoljavajući. Godine 1978. u strukturi sredstava za financiranje investicija u osnovna sredstva samo se oko 34% odnosilo na sredstva organizacija udruženog rada u privredi, oko 46% na sredstva banaka a oko 20% na sredstva ustanova i društveno-političkih zajednica. S tim u vezi treba spomenuti da u pogledu samofinanciranja još nismo postigli odnose iz 1966. godine, kad su sredstva organizacija udruženog rada u privredi sudjelovala s oko 40% u ukupnim sredstvima za financiranje investicija u osnovne fondove.

U toku posljednjih godina više od 50% akumulacije u jugoslavenskoj privredj formira se na osnovi kamata. Godine 1978. taj je udio iznosio oko 54%, a 1966. samo 36%.

Udio otplate glavnice za investicijske zajmove 1978. godine nadmašio je za 90% akumulaciju poslovnog fonda organizacija udruženog rada u privredi. Godine 1966. samo oko 54% sredstava akumulacije poslovnog fonda išlo je na otplatu ovih zajmova.

Ako se promatraju i sredstva amortizacije, udio otplata za investicijske kredite u ukupnim raspoloživim sredstvima (pa prostu i proširenu reprodukciju) iznosi više od 67%. Taj je udio u 1966. godini iznosio samo 33%. Godine 1978. na svaki dinar poslovnog fonda privrede dolazilo je 0,75 dinara kredita. Ako promatramo samo industriju, ti se odnosi još više pogoršavaju. Naime, na svaki dinar poslovnog fonda organizacije udruženog rada u sektoru industrije dolazi gotovo jedan dinar kredita. Dvije godine prije, tj. 1976, ti su odnosi bili znatno povoljniji, i to za privredu u cjelini 1:0,51, a za industriju 1:0,68.

Ti podaci ilustriraju ocjenu o nezadovoljavajućim odnosima u sistemu proširene društvene reprodukcije, naime o tendenciji da organizacije udruženog rada postaju sve veći dužnici prema bankama, a nacionalna privreda kao cjelina prema inozemstvu.

Ima mnogo osnova za ocjenu da je položaj različitih proizvodnih grupa, a to znači i različitih osnovnih i drugih organizacija udruženog rada u sistemu društvene reprodukcije, i posebno u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka i sistemu proširene društvene reprodukcije, veoma neujednačen.

Od niza mogućih indikatora za ilustraciju ove pojave navodimo neke podatke koji pokazuju velike razlike u stupnju akumulativnosti različitih organizacija i različitih dijelova udruženog rada.

Od ukupno 20.773 organizacije udruženog rada, 1978. godine su 2.903 organizacije, ili 14% od ukupnog broja, poslovale bez akumulacije, što većinom znači da su poslovale s gubitkom.

U isto vrijeme je 4.495 organizacija, ili 21,6%, poslovalo sa stopom interne akumulativnosti od 0,01% do 2%. To znači da je u 1978. godini više od 35% od ukupnog promatranog broja organizacija udruženog rada poslovalo bez akumulacije, odnosno na granici akumulativnosti.

Nešto veći broj organizacija udruženog rada, odnosno 4.684 organizacije, ili 22,6%, poslovale su sa stopom interne akumulativnosti od 2,01% do 5%, a 4.591 organizacija udruženog rada, ili 22,1% od ukupnog broja, imala je 1978. godine stopu interne akumulativnosti od 5,01% do 11%.

Visoku akumulativnost imalo je 2.600 organizacija udruženog rada, ili 12,5 od ukupnog broja, naime stopa interne akumulativnosti bila je od 11,01% do 20%.

I napokon, 1.500 organizacija, ili 7,2% od ukupnog broja, imalo je stope interne akumulativnosti više od 20%. Navedeni podaci upozoravaju da se ne radi samo o niskoj općoj akumulativnosti organizacija udruženog rada u privredi već i o veoma nejednakomjernoj distribuciji te ukupno relativno male i nezadovoljavajuće akumulacije na različite dijelove udruženog rada.

Podaci također upozoravaju da se ne radi samo o slabostima i problemima namjenske raspodjele, nego i o slabostima i problemima u svim fazama sistema stjecanja i raspodjele dohotka.

To znači da su i niska akumulativnost i veliki gubici nekih dijelova i sektora udruženog rada djelomično i objektivno uvjetovani njihovim neadekvatnim, odnosno nepovoljnim položajem u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije. Korijeni su tih problema, znači, već u sistemu stjecanja dohotka, a to znači u primarnoj raspodjeli.

Zbog toga nije ni moguće (jer ne bi bilo ni opravdano) prema nosiocima gubitaka poduzimati sve one mjere koje slijede iz zakonskih osnova i odgovarajućih dogovora i sporazuma.

To se veoma nepovoljno odražava na efikasnost poslovanja i ponašanja u poslovnoj politici, jer se u velikom broju organizacija udruženog rada izgube, u stvari, i relativno dobro prođu i oni koji nemaju objektivnog opravdanja za proizvodnju gubitaka, odnosno za privređivanje s gubitkom. Jer u ovim posljednjim organizacijama udruženog rada često su usporedo s velikim gubicima išli i visoki osobni dohoci.

Sada se može postaviti pitanje koji su to dijelovi privrednog sistema, odnosno koji su njegovi podsistemi i mehanizmi doveli do navedenih nepoželjnih efekata i trendova u njegovu funkcioniranju.

To pitanje ima barem dva odgovora, od kojih je prvi nešto lakši jer je manje kompleksan, a drugi nešto teži jer je više kompleksan. Odmah treba reći da se cjelina odgovora na postavljeno pitanje može zaokružiti samo multidisciplinarnim pristupom, gdje bi uz ekonomiste, posebno sociolozi i politolozi, morali reći svoju riječ.

Tražeci odgovor na to pitanje u ekonomskoj sferi, marksistički pristup vodi nas do kompleksa stjecanja i raspodjele dohotka. Pri tome je vrlo važno pitanje definicije i shvaćanja jedinstva dohotka.

Ako pod jedinstvom dohotka razumijevamo samo kvalitetu produkcionog odnosa u kojem su radnici, organizirani u osnovne i druge organizacije udruženog rada, neprikosnoveni gospodari uvjeta i rezultata svoga rada u sferi materijalne baze i društvene nadgradnje, onda se u operacio-

nalizaciji odgovarajućeg dijela privrednog sistema akumulacija ne može tretirati kao rezidualna stavka. Jer u tom slučaju mora doći do izražaja logika Marxovih shema društvene, posebno proširene reprodukcije, po kojoj se u uvjetima višeg organskog sastava u principu proizvede veći dohodak po radniku.

Ta povezanost u formiranju dohotka mora se, po istoj logici, pretvoriti u odgovarajuću obavezu u njegovoj raspodjeli.

Treba u vezi s navedenim pitanjima i stavovima odmah reći, da nijedan naš pozitivni zakonski akt, od Ustava SFRJ do ZUR-a i dalje, ne daje nikakve osnove da se akumulacija tretira kao rezidualna stavka.

No unatoč tome, za sada još ne postoje odgovarajući privredno-sistemski mehanizmi koji bi zaustavili trend tretmana akumulacije kao rezidualne stavke, u tom smislu da ona postaje komponenta nešto aktivnije politike dohotka i instrument sistema samoupravnog društvenog planiranja.

Čak su i veoma decidirane odredbe u odgovarajućim zakonskim propisima, po kojima se dijelovi dohotka koji su rezultat posebnih privrednih, tržišnih i drugih pogodnosti (dakle tzv. ekstradohoci) moraju obavezno usmjeravati u akumulaciju, odnosno u proširenu društvenu reprodukciju na različitim razinama samoupravno organizirane privrede i društva, ostale još uvijek neoperacionalizirane.

Međutim, valja reći da je učinjen niz pokušaja da se na liniji poznatih opredjeljenja i zakonskih osnova operacionaliziraju takva rješenja koja bi sistem akumulacije učinila nešto adekvatnijim i efikasnijim. Mnoge dileme koje su se pri tome javljale mogu se podijeliti u dvije skupine. U prvu skupinu pripadaju dileme u vezi sa strahom od jačanja državnovlasničkih na štetu društvenovlasničkih odnosa, odnosno na štetu društvenog karaktera sredstava i dohotka. U drugu skupinu dilema ulaze one u vezi sa strahom od grupnovlasničkih odnosa na štetu društvenog vlasništva i društvenog karaktera dohotka i sredstava.

U vezi s prvom skupinom dilema treba spomenuti koncept društveno normiranih stopa akumulacije i različite varijante rješavanja problema akumulacije na osnovi cijene faktora.

U vezi s normiranim stopama akumulacije, izražen je opravdan strah da bi to moglo dovesti do izjednačavanja sistema proste reprodukcije u smislu režima i sistema amortizacije iza kojega se još uvijek u ime kolektivnog interesa radničke klase i udruženog rada u cjelini pojavljuje socijalistička država.

U vezi s cijenom faktora dileme su išle u dvojakom pravcu. Prva se odnosi na strah od jačanja kapital-odnosa. Druga se odnosi na strah da to ne bi moglo značajnije utjecati na poboljšanje položaja udruženog rada u sistemu proširene društvene reprodukcije. Jer i u prošlim, kapitalističkim društveno-ekonomskim formacijama, upravljači i vlasnici kapitala morali su najprije podmiriti plaće i nadnice, pa tek na osnovi ostvarenog profita ići u proširenu društvenu reprodukciju.

Moglo bi se, dakle, općenito reći da se prva grupa dilema odnosi na

strah od narušavanja koncepta jedinstva dohotka, u smislu prihvaćenih opredjeljenja razvoja društvenih odnosa.

U vezi s drugom grupom dilema treba spomenuti nastojanja, koja su došla do izražaja i u radu na pripremi Zakona o sistemu proširene društvene reprodukcije (uvjetan naslov), da se sva izdvajanja dohotka u OOUR-ima u privredi koja su namijenjena proširenoj društvenoj reprodukciji stave u neposredniju međuzavisnost s osobnim dohocima. Po tome konceptu, trebalo bi unositi takve stimulativne instrumente u sistem akumulacije po kojima bi se svako izdvajanje za proširenu reprodukciju (pored efikasnijeg upravljanja i korištenja sredstava društvene reprodukcije) uzimalo kao određena osnova koja bi se, u različitim varijantama, odrazila na povećanje osobnih dohodaka.

Moglo bi se reći da je, u stanovitom smislu, postojeći koncept raspodjele na osnovi minulog rada (kao radnog staža) jedna od veoma nerazvijenih i neusavršenih varijanti ove ideje.

I premda nema nikakve sumnje da bi se provedbom tog koncepta stimularalo povećanje akumulativnosti OOUR-a u privredi, ostaje otvoreno pitanje koliko bi se time utjecalo na već dosta izražene tendencije razvoja grupnovlasničkih odnosa.

U novije se vrijeme, posebno u okviru makroprojekta »Privredni sistem SFRJ«, ističe koncept programirane akumulacije. Taj koncept u vrlo fleksibilnom smislu polazi prije svega od toga da sistem akumulacije mora biti bitna komponenta aktivne politike dohotka, te da u tom smislu programirana akumulacija mora biti i važan (u načelu društveno objektiviziran) kriterij namjenske raspodjele dohotka i važan instrument sistema samoupravnog društvenog planiranja.

Koncept programirane akumulacije uključuje i takve (društveno dogovorene ili zakonske) norme ponašanja koje prilikom planiranja i ostvarivanja odgovarajućih planova i programa razvoja zahtijevaju od OOUR-a u privredi da se zatvaranje i zaokruživanje odgovarajućih finansijskih konstrukcija ne može prihvatiti bez određenog stupnja samofinanciranja, uključujući i različite oblike udruživanja rada i sredstava.

Neki od tih koncepata ušli su i u nacрте odgovarajućih zakonodavnih osnova.

Drugi sklop problema, s obzirom na postojeće odnose u društvenoj reprodukciji, odnosi se na primarnu raspodjelu, odnosno na kriterije normalne cijene.

U vezi s tim problemima, posebno u vezi s odnosima u primarnoj raspodjeli dohotka, treba reći da se jedna vrlo dobra ideja, koja je bila istaknuta u prvi plan još u vrijeme društveno-ekonomske reforme 1965. godine, a koja je isticala potrebu ostavljanja nešto više prostora za slobodniju igru zakonitosti socijalističke proizvodnje, ni do danas nije ostvarila.

Zato je osnovna karakteristika postojećih odnosa u primarnoj raspodjeli kontinuirano, većim dijelom administrativno rješavanje jednih i nastojanje drugih dispariteta u odnosima cijena.

U tim je uvjetima sasvim normalno što se mnoge osnovne i druge organizacije udruženog rada više orijentiraju na borbu za povećanje cijena svojih proizvoda i usluga nego na poboljšavanje kvalitativnih faktora svoga privređivanja.

Posljedica je svega toga stalni porast općeg nivoa cijena i troškova života te, ekonomski logično i nužno, stalna valorizacija osobnih dohodaka za troškove života, što se, u krajnjoj liniji, mora nepovoljno odraziti i na kretanje akumulativne sposobnosti mnogih organizacija udruženog rada u privredi.

S aspekta ponašanja organizacija udruženog rada u pogledu udruživanja rada i sredstava, veoma je relevantno da se različiti dijelovi udruženog rada, koji su po dohodovnim, odnosno međusektorskim i tehnološkim vezama jedni na druge orijentirani, nalaze u različitom položaju i u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka, i u sistemu proširene društvene reprodukcije, i u sistemu akumulacije.

Tako oni dijelovi udruženog rada koji imaju »iznadparitetni« položaj u sistemu društvene reprodukcije preferiraju kratkoročnije kupoprodajne i kreditne odnose, a ne dugoročnije dohodovne odnose udruživanjem rada i sredstava sa »siromašnijim« partnerima, odnosno organizacijama udruženog rada koje imaju »ispodparitetni« položaj u sistemu stjecanja i raspodjele dohotka. Ponašanja »siromašnijih — ispodparitetnih« organizacija udruženog rada često je obrnuto, ali u tim uvjetima ne dolazi do konkretnih solucija na platformi dohodovnog povezivanja i udruživanja rada i sredstava.

S tim u vezi javljaju se neki fundamentalni teoretski problemi privrednog sistema koji se razvija na osnovama socijalističkog samoupravljanja. Ti se problemi odnose na kriterije normalne (ravnotežne) cjeline.

Iz ekonomske teorije poznato je da se povijesni oblik djelovanja zakona vrijednosti u kapitalističkim društvenim formacijama ispoljava kao cijena proizvodnje.

U nas su se u proteklom razdoblju razvoja na osnovama socijalističkog samoupravljanja najviše razmatrala dva koncepta normalne cijene. Prvi se odnosi na koncept dohodovne cijene, drugi se odnosi na koncept specifične cijene proizvodnje.

U novije se vrijeme u krugovima slovenskih ekonomista nešto više razmatra i koncept trokanalne, koji bi se mogao nazvati i koncept društvene dogovorene cijene. Taj koncept polazi od cjeline dohotka, stavljajući nešto veće težište na njegovu ekonomsku strukturu.

Treba, međutim, reći da nijedan od tih koncepata nije dobio opću ni idejno-teoretsku, ni zakonodavnu, ni praktičnu podršku. Dakle, pitanje kriterija normalne cijene je još otvoreno.

Međutim, taj sklop problema ima veliku važnost za povećanje konzi-
stentnosti mnogih privredno-sistemskih rješenja. To se posebno odnosi na kompleks raspodjele, posebno primarne raspodjele, zatim na kompleks sistema i politike cijena, itd. Jedna kompleksnija analiza položaja proizvod-

nih grupacija u raspodjeli dohotka također se ne može sasvim konzistentno prirediti bez definiranih kriterija normalne cijene. U nemogućnosti da se neki kriteriji normalne cijene definiraju putem opće idejno-teoretske i znanstvene, odnosno ekonomsko-analiitičke suglasnosti, u novije se vrijeme čuju prijedlozi da se to pitanje, s obzirom na njegovu važnost, riješi barem privremeno odgovarajućim društvenim konvencijama.

Treća skupina problema koja je veoma relevantna za analizu i ocjenu postojećih odnosa i problema u sistemu društvene, posebno proširene reprodukcije odnosi se na kreditno-monetarni i bankarski sistem.

Naime, na ovakve su odnose u sistemu proširene društvene reprodukcije u velikoj mjeri utjecali i institucije i mehanizmi kreditno-monetarnog i bankarskog sistema. To se posebno odnosi na monetarni sistem, odnosno na sistem napajanja organizacija udruženog rada u privredi i privrede kao cjeline novcem i kreditom. Povijesni rascjep (u Marxovu smislu) između procesa stvaranja vrijednosti i procesa stvaranja novca, koji je pospješio odnose proizvodnje u uvjetima kapitalističkih društvenih formacija, pokazao se kao veoma neprikladan za razvoj društvenih odnosa sa temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Zato se problem prevladavanja spomenutog povijesnog rascjepa postavlja kao jedan od fundamentalnih zadataka u vezi s efikasnijim razvojem našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

Operacionalizacija tog zadatka, odnosno rješavanje spomenutog problema zahtijeva da se, u malo pojednostavljenoj definiciji rečeno, emisijska funkcija transformira iz funkcije države u funkciju udruženog rada.

Može se navesti još i niz drugih problema koji se javljaju ili kao devijacije društvenih odnosa ili kao prepreka za povećanje efikasnosti privrednog sistema, ili se, većinom, istovremeno javljaju i u jednom i u drugom smislu. U tom nizu napomenutih problema, gledano s raznih aspekata, ima posebnu važnost kompleks sistema međunarodnih ekonomskih odnosa, koji je u posljednjim godinama generirao rekordne deficite u platno-bilančnim odnosima. S aspekta naših razmatranja, treba ipak reći da su ti problemi, koliko god bili važni sa stajališta ocjene momenta razvoja privrednih kretanja, pa i sa stajališta razvoja društvenih odnosa, s obzirom na položaj udruženog rada u tom sistemskom kompleksu, ipak u biti samo određen sintetički iskaz pojavnih oblika koji svoje ishodišne točke, odnosno svoje duboko korijenje imaju u naprijed nabrojenim fundamentalnim problemima te u odgovarajućim sistemskim kompleksima.

Nakon svega izloženog ipak se može postaviti pitanje da li je (s obzirom na probleme i odnose u društvenoj, posebno proširenoj reprodukciji) realno inzistirati na tome da se kao jedan od osnovnih kriterija vrednovanja kvalitete društvenih odnosa uzima ovladavanje OOUR-a u privredi cjelinom dohotka, što još konkretnije znači cjelinom akumulacije. Činjenica je, naime, da se nepovoljni odnosi u sistemu proširene društvene reprodukcije tvrdokorno održavaju već niz godina unatoč veoma decidirano izraženim političkim opredjeljenjima i zakonodavnim odredbama.

Nama se ipak čini da su navedena razmatranja pokazala kako se, unatoč velikom broju problema, dilema, pa i lutanja, može s dosta osnova pretpostaviti da će se u dogledno vrijeme, odnosno u idućem razvojnom razdoblju, steći okolnosti koje će omogućiti prijelom u postojećem negativnom trendu.

Ova ocjena, može se reći, ima dosta osnova i u već institucionalno definiranim i u izvjesnom smislu operativno zacrtanim pravcima rješavanja nekih fundamentalnih problema razvoja našeg privrednog sistema na temeljima socijalističkog samoupravljanja.

No dalje ulaženje u te probleme prelazi i pretenzije i okvire ovih razmatranja. Ostalo je, u svakom slučaju, dosta prostora za multidisciplinarno razmatranje ovih problema.

Izazov je, po prirodi stvari, upućen svim znanstvenicima na području društvenih nauka, a posebno onima koji se bave sferom ekonomskih, socioloških i politoloških znanosti.

Na kraju, da iznesem i svoj dojam da se odgovori na ova pitanja (opet se može reći po prirodi stvari) mogu tražiti i davati samo ako se dovoljno uzima u obzir povijesna dimenzija tretiranih problema i dovoljno širok vremenski horizont koji je potreban za njihovo postepeno rješavanje.